

MIRKO AĆIMOVIĆ
Filozofski fakultet, Novi Sad

KANT I METAFIZIKA PRIRODE

Apstrakt. Najviša tačka poštignuća transcendentalne filozofije prirode stoji u razdrešenju pitanja o tome, kako je uopšte moguća priroda? To dakle ima da prikaže metafizika prirode, jedna metafizička nauka spekulativne upotrebe čistoga uma, koja u sebi sadrži sve apriorne principe uma iz jednostavnih pojmova o teorijskom saznanju svih stvari. Ali je njen konačni rezultat, prikazan metafizičkim početnim osnovama prirodne nauke, zapravo ono *prazno* (Leerem), time *nepojmljivo* (Unbegreiflichen), što je sudbina i svih drugih pokušaja uma, da se vraćanjem na principe dospe do prvih razloga svih stvari. Šta onda umu preostaje, još jedino to da se okrene samome sebi, pa da namesto prvih principa stvari istražuje i određuje poslednje granice svoje vlastite, sebi samome prepuštene, moći spoznaje.

Gljučne reči: metafizika, metafizika prirode, priroda, um, a priori.

I.

Istorijski momenti nagovora na ontologiku prirode povese su postavljeni teorijskim prevladavanjem mitskog mišljenja teogonija i kosmogonija, što se izvorno dogodilo pojmovnim mišljenjem prirode helenskih filozofa u pretplatonsko doba fizike, a nastavilo potom Platonovom kosmologijom, Aristotelovom metafizikom fizike i fizikom stoika i epikurejaca, s kojima se i dovršava helenska nauka fizike kao izvorna filozofija prirode. To je zapravo doba filozofije kao filozofije prirode a filozofije prirode kao prirodne ontologije, s kategorijalnim pojmovima φύσις, κόσμος, ἀρχή, τὸ ὄν i εἶναι, kojima je λόγος mera svih stvari mišljenja i istina onoga što nosi naziv bića.

Heraklitovi fragmenti spisa *O prirodi* posvedočuju filozofiju prirode kao prirodnu ontologiku, koja je prevashodno kosmologija, fizika, psihologija, teologija i logička teorija saznanja, a Parmenidov spis *O prirodi*, pisan u heksametru, jedna je poetika ontologike prirode, gde je priroda mišljena metafizičkim jedinstvom bića i mišljenja. Filozof prirode Empedokle svojom pesmom *O prirodi* pitagorejski je mislio Heraklita i Parmenida, s nosivom idejom uma da su priroda, telo i duša jedan živi organizam, a prema tome, kosmologija, fizika, psihologija, biologija i logika sačinjavaju ontologiku filozofije prirode. Toj stvari mišljenja Anaksagora je pridodao svojim spisom *O prirodi* meteorologiju kao znanje o nebeskim stvarima sveta. Posle toga sav sistem pretplatonске filozofije prirode teorijski se dovršio Demokritovim ontološkim sistemom kosmologije, fizike, biologije, psihologije i logike.

Filozofija prirode Platonovog spisa *Timaj* počinje ontologijom, kojom se pripravlja put ka matematičkoj kosmologiji i kosmogoniji, onda fizici, zoogoniji, anatomiji, empirijskoj psihologiji i noetici, ili logici uma, što se posvedočuje delima uma i nužnosti, od bića i nas-

tajanja, stvaranja kosmosa, planeta, materije i živih bića, do umne duše, koja i shvata kako svetska duša čini kosmos živim bićem. U razlici prema pitagorejskoj i onda matematičkoj kosmologiji kao temelju filozofije prirode kod Platona, Aristotel spisom *Fizika* prvi put u istoriji filozofije pojmovno određuje filozofsko znanje o prirodi, prema kome je fizika teorijska nauka filozofije o unutrašnjim principima prirodnih bića i njihovih kretanja, to je dakle druga filozofija, koja ispituje *bitak prirodnih bića*, metafizika prirode. Prirodoslovlje (φυσική επιστήμη) ispituje prirodne neodvojive od materije, ali je to istraživanje ništavno ako je ostao skriven način postojanja bitka i logosa koji je pojmovna odredba bića. Fizika je zapravo filozofija prirodnih nauka, ontologija materije i kinetika, s nosivim kategorijama ἀρχή, ὕλη, οὐσία i λόγος, koji i jesu elementi onoga što su, prethodno, κίνησις, μεταβολή i στερήσις. Dakle, svako saznanje prirode ima prevashodno u vidu tela i veličine, njihova svojstva i oblike, ali isto tako i načela ove oblasti bića (*O nebu*). Kod stoika je filozofija prirode filozofsko znanje o svemiru, i njeni su bitni pojmovi πῦρ, εἶδος, ὕλη i λόγος, gde je πῦρ zapravo umna, stvaralačka vatra, dah koji sadrži u sebi klice oblika svih pojedinačnih stvari sveta (λόγοι σπερματικοί). Epikurova filozofija prirode u osnovi je atomistička fizika materije i kosmologija, što je na tragu Demokritove filozofije, o čemu je onda rimski filozof Tit Lukrecije Kar spevao spis *De rerum natura*.

Hrišćanska filozofija prirode teorijski se protekla srednjovekovnom filozofijom od knjige postanja, preko neoplatonizma i aristotelizma, do renesansnog nagoveštaja novovekovne filozofije prirode, kao isprva pobune razuma protiv religijskog otkrovenja sholastičke učenosti o božanskom stvaranju sveta (*theologia supernaturalis*), a onda i kao teorijsko prevladavanje helenske kontemplativne fizike filozofijom prirode kao praktičkom naukom o matematičkoj strukturi prirodnog poretka sveta, dovršeno zatim eksperimentalnom filozofijom Isaka Njutna. To novo doba filozofije prirode vreme je nauke i metafizike iskustva, razuma i prosvećenosti, u kome su onda transcendentalna i spekulativna filozofija Kanta, Šelinga i Hegela teorijsko dovršenje filozofskog znanja o bitku prirode, dakle mogućnosti metafizike prirode uopšte.

2.

Lajbnic i Njutn središte su teorijskog interesa u pretkritičkom dobu Kantovog ispitivanja moći mišljenja prirode. Oni su ujedno i teorijski izvori Kantovog ranog zasnivanja ideje o mogućnosti jedne metafizike prirode, ili filozofije prirode, koja je provedena kao sistem znanja tek njegovom kritičkom filozofijom transcendentalnog idealizma. To rano doba Kanta obeleženo je dakle razmatranjima odnosa metafizike i matematičke prirodne nauke, ili fizike, što i nije ništa drugo do filozofski pokušaj izmirenja metafizike i eksperimentalne filozofije, ili izmirenja Lajbnica i Njutna u području mogućnosti znanja o biću prirode. Naravno, taj pokušaj nije dovršen ni zasnivanjem svih triju kritika uma transcendentalne filozofije, pa ni glavnim spisom tog perioda s područja znanja o metafizičkim početnim osnovama prirodnih nauka, a to naprosto stoga što se biće prirode i ne može misliti premeštanjem mišljenja prirode s jednog područja moći uma u drugo, gde je već unapred postavljena razdvojenost mišljenja na analitičko i sintetičko, apriorno i aposteriorno, čulno, razumsko i umsko, dakle empirijsko i racionalno, gde je onda izvorno jedinstvo mišljenja mišljeno kao njegova raspadnutost na ekstreme koji tek zahtevom za ujedinjenjem treba da sačine opet to izvorno jedinstvo.

Ovaj proces razdrešenja razlika mišljenja o stvarima prirode Kant je naznačio, ne baš sasvim uspešno, već svojim ranim spisom *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte* (1746)¹, u kome priznaje postojanje slobodnog i nužnog kretanja, gde onda za slobodna kretanja važi zakon inercije koga je ponudio Lajbnic, dok je za nužna kretanja, ili neslobodna kretanja u kojima ne važi zakon inercije, delatna Dekartova formula (to je zapravo raspravljanje o merama „živih sila“, gde je energija, ili kretanje, kod Dekarta izraženo mv a kod Lajbnica mv^2). Ovde je dakle razmatranje o fizičkom pojmu sile Kant završio metafizičkim pojmom sile, određenije, on je matematičkom i onda fizičkom pojmu tela pripisao supstancijalni pojam sile, koji je shvaćen kao princip unutrašnje povezanosti svih stvari u jedan jedinstveni prirodni svet.

Zatim je pokušaj pomirenja različitih gledišta, ovde preko pojma sile, nastavljen pokušajem izmirenja filozofije prirode racionalističke metafizike i Njutnove eksperimentalne filozofije, i to preko mogućnosti mišljenja kosmološke slike prirode, u kojoj se i stiču susretanja helenskog pojma *physis*, hrišćanskog pojma tvorca prirode i tada moderne matematičke prirodne nauke, ili fizike, te na njoj zasnovane opet tada delatne filozofije prirode racionalističke metafizike. Radi se naime o *Opštoj povesti prirode i teoriji neba*, u čijem daljem naslovu stoji kako je to pokušaj o ustrojstvu i mehaničkom postanku celokupne svetske zgrade, raspravljeno prema Njutnovim principima, a to zapravo znači kako je Kant sebe smestio u razdrešenje spora o postanku sveta između teleološke ideje o božanskom tvorcu sveta hrišćanske filozofije i matematičke fizike novoga dobnog mišljenja, kome je najviši izraz Njutnova koncepcija eksperimentalne filozofije. To sporenje tradicionalne metafizike hrišćanske provenijencije s tada modernim naukama o poreklu i prirodi prirode kod Kanta je završeno priznanjem postojanja božanskog bića kao stvoritelja sveta, koji se onda razvija kao proces prema nužnim zakonima prirode. Jer, valja otkriti ono sistematsko koje povezuje stvorenja u celom obimu beskonačnosti, izvesti oblikovanja svetskih tela i postanak njihovih kretanja iz prvog stanja prema mehaničkim zakonima, i upravo u tome primetiti neposrednu ruku najvišeg bića.²

Zatim se Kant, opet, smešta u pomirenje Lajbnica i Njutna, sada metafizike i geometrije, preko ispitivanja odnosa monada i prirodnih sila kretanja u sastavljanju tela prirodnih stvari. Pomirenje metafizike i geometrije postavljeno je već početnim tvrdnjem kako je jedino metafizika od pomoći na polju fizike ako se želi dospeti do nauke o prirodi tela, ili do porekla i uzroka prirodnih zakona.³ Postojanje fizičkih monada sasvim je u saglasnosti s geometrijom, a to znači kako je već ovim jasno da je moguća veza transcendentne filozofije sa geometrijom unutar filozofije prirode. Dakle, spoznaja prirode tela, spoznaja suštine prirodnih procesa, fundamentalni je zadatak metafizike prirode, čiji je osnov ovde postavljen fenomenološkom pozicijom ideje o metafizičkom realitetu

¹ Kant: *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte und Beurteilung der Beweise, derer sich Herr von Leibnitz und andere Mechaniker in dieser Streitsache bedienen haben, nebst einigen vorhergehenden Betrachtungen, welche die Kraft der Körper überhaupt betreffen*, in Kant, Werke, Band 1, Vorkritische Schriften bis 1768, Erster Teil, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, Sonderausgabe 1983

² Kant: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt*, Kant, Werke, Band 1, navedeno izdanje, S. 227.

³ Kant: *Der Gebrauch der Metaphysik, sofern sie mit der Geometrie verbunden ist, in der Naturphilosophie, dessen erste probe die physische Monadologie enthält*, Kant, Werke, Band 1, S. 517.

prostih supstancija i neprekinutog prostora: tako je Kant postavke lajbnicovske dinamike, kao teorije o sili koja je zapravo unutrašnje određenje prirodnih supstancija, primenio za objašnjenje njutnovske teorije o sili teže, kojom se razjašnjava priroda svih fizičkih procesa. Na ovom planu, ovaj spis je pokušaj da se stvori jedna jedinstvena filozofska teorija kretanja i svih njegovih uzroka postojanja, na šta će se Kant vratiti tridesetak godina potom, spisom o metafizičkim početnim osnovama prirodne nauke (1786). Tada će on, tražeći sveopšte principe matematičke prirodne nauke, metafiziku prirode svesti na metafiziku materije prirode.

Pre toga je Kant i dalje razmatrao raznolike modalitete povezanosti metafizike i prirodne nauke, i ispitivao posebno Njutnova stanovišta i njihove odnose prema kartezijanstvu i lajbnicovskoj monadologiji. Tako je, između ostalog, prigovarao što metafizika oponaša matematički metod a da pritom ne prihvata neke od fundamentalnih pojmova u matematici, naprimer pojam negativne veličine (*Versuch, den Begriff der Größen in die Weltweisheit einzuführen*, 1763). Poblize poređenje metafizičkog i matematičkog saznanja, provedeno u *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral* (1763), zasniva se na ideji o metafizici kao nauci koja treba da oponaša Njutnovu prirodnu nauku, jer jedino tada može doći do vlastitih nesumnjivih spoznaja, dakle prevladavanjem svojih nejasnih pojmova i nesigurnih stavova koji se ni na koji način ne mogu dokazati; pri tome, svi pojmovi matematičkog saznanja, koje je apodiktičko, jesu sintetički i sasvim jasno definisani, a svi pojmovi metafizike treba da su analitički i izvedeni iz iskustva.⁴ Stoga, pravi metod metafizike u svojoj osnovi isti je kao i metod koji je Njutn uveo u prirodnu nauku. Ideje o metafizici kao iskustvenoj nauci nema već u spisu o snovima jednog vidovnjaka objašnjenih snovima metafizike, tamo su dakle metafizička saznanja samo „snovi uma“ (*Träume der Vernunft*), a onda je u poslednjem pretkritičkom spisu o čulnom i natčulnom svetu metafizika shvaćena kao dogmatička filozofija čiji su osnovi postavljeni apriornim pojmovima. Time je pripravljen put prema transcendentalnoj filozofiji kao apriornoj spoznaji moći uma kritikom uma, unutar koje je metafizika prirode jedna nauka spekulativne upotrebe uma, koja u sebi sadrži sve njegove apriorne principe iz jednostavnih pojmova o teorijskom saznanju svih stvari.

3.

Izvornu i sabirnu tačku svog mišljenja kritičkog sistema filozofije Kant je stavio u završnici metodologije čistog praktičkog uma: *zvezdano nebo iznad mene i moralni zakon u meni* („*Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir*“)⁵. Po Kantovom sudu dakle, to su dve stvari koje ispunjavaju dušu novim i sve većim divljenjem i strahopoštovanjem, ali tek neposredno povezane sa svešču o vlastitom postojanju. Dalji tok Kantovih misli izlaže nakratko tu neposrednost povezanosti svesti i sveta, čime se stavlja na uvid opšte stanje stvari metafizike prirode iz nešto poznijeg doba njegove kritičke filozofije.

Pitanjem o mestu koje se ima u čulnom spoljašnjem svetu otpočinje po Kantu znanje o poreklu i prirodi zvezdanog neba, u kome se taj svet prikazuje kao beskrajni prostor svetovâ

⁴ U Kant, Werke, Band 2, Zweiter Teil, WB, Darsmtadt, 1983., S. 744.

⁵ Kant: *Kritik der praktischen Vernunft*, in Kant, Werke, Band 6, Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie, Erster Theil, WB, Darmstadt, Sonderausgabe 1983., S. 300.

i sistemâ i beskonačnih vremena njihovog periodičnog kretanja, s njihovim početkom i trajanjem, što onda „poništava moju važnost kao *živoga stvorenja*, koje materiju od koje je postalo opet mora da vrati planeti (samo jednoj tački u svemiru), pošto je kratko vreme (ne zna se kako) bio opremljen snagom života“. Ali pitanjem o vlastitom nevidljivom sopstvu, ili ličnosti, prikazuje se ne slučajna nego opšta i nužna veza te ličnosti sa svetom, što onda beskrajno uzdiže „moju vrednost kao *inteligencije* mojom ličnošću, u kojoj mi moralni zakon objavljuje život, nezavisan od životinjstva“, pa čak i od celokupnoga čulnog sveta, a to pak znači kako svrhovito određenje moga postojanja pomoću toga zakona nije ograničeno na uslove i granice ovog života, nego ide u beskonačnost⁶.

Stvar je međutim metode što se razmatranje sveta, koje je otpočelo od najdivnijeg pogleda što ih ljudska čula pružaju, završilo gatanjem iz zvezda, a moral, započeo najplemenitijim svojstvom u ljudskoj prirodi, završio praznoverjem. Prosuđivanje svemira dobilo je ipak drugi pravac, kaže Kant, a taj jasni i za svu budućnost nepromenljivi uvid u svemir postignut je metodom rastavljanja stvari na njihove elementarne pojmove i njihovom matematičkom obradom; sada to razlučivanje empirijskoga i racionalnoga valja primeniti i unutar razmatranja moralnih dispozicija ljudske prirode, premda u njoj i nije moguća primena matematičke metode.

Ovaj prikaz o Kantovom skraćenom gledanju o osnovnoj stvari jednog sistema filozofije samo je tek nešto pozniji sažetak njegovih prethodnih stavova iz vremena kritičkog preispitivanja moći čistoga uma unutar transcendentalne filozofije. Središte pitanja sistema filozofije, dakle odnosa metafizike prirode i metafizike morala, smešteno je u arhitektonici čistoga uma transcendentalnog učenja o metodi, gde se pod arhitektonikom razume veština sistema (*Kunst der Systeme*), jer, samo je sistematskim jedinstvom, i pod upravom uma, neko saznanje nauka a ne rapsodija: dakle, sistem je jedinstvo raznovrsnih saznanja pod jednom idejom, koja je pojam uma o formi jedne celine, koja je arhitektonsko jedinstvo.

3.1. Arhitektonika svega saznanja koje proizilazi iz čistoga uma, gde je um sveukupna viša moć saznanja, kod Kanta otpočinje razlikovanjem istorijskog i racionalnog saznanja (*cognitio ex datis* i *cognitio ex principiis*), ukoliko se saznanje posmatra apstrahovano od njegove sadržine, a onda filozofskog i matematičkog saznanja, ukoliko se radi o saznanju uma iz pojmova ili iz konstrukcije pojmova. Neobična je pritom odredba filozofije, prema kojoj je filozofija sistem svega filozofskog saznanja („Das System aller philosophischen Erkenntnis ist nun *Philosophie*“⁷), što upućuje na svetski pojam filozofije (*conceptus cosmicus*, *Weltbegriff*), kojim je filozofija nauka o odnosu sveg saznanja prema bitnim svrhama (*Zwecke*) ljudskog uma (*teleologia rationis humanae*) a filozof zakonodavac ljudskog uma (*Gesetzgeber der menschlichen Vernunft*), ne dakle neki umetnik uma (*Vernunftkünstler*). Time se po Kantovom sudu prevladava školski pojam filozofije (*Schulbegriff*), koji ide samo prema sistematskom jedinstvu saznanja kao njegovom logičkom savršenstvu, ne dakle prema onoj najvišoj jednoj i jednoj svrsi - potpunom određenju čoveka, gde je filozofija morala filozofija o tom određenju.⁸ Premda su priroda i moral dva predmeta tako shvaćene filozofije, ipak su svi interesi uma svedeni na jedan jedini filozofski sistem, sistem moralne filozofije.

⁶ Ibid., S. 300.

⁷ Kant: *Kritik der reinen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, PhB 37a, Hamburg, 1976., S. 752-753.

⁸ Ibid., S. 754.

Ovo arhitektoničko događanje sistema moralnom filozofijom, a prema ideji potpunog određenja čoveka njegovom najvišom svrhom, samo je jedno od filozofskog događanja sistema u Kantovoj filozofiji. Postavljenje sistema kritičkim preispitivanjem čistoga uma u njegovoj arhitektici zasniva se na ideji o filozofiji kao zakonodavstvu ljudskoga uma, koji ima dva svoja predmeta, prirodu i slobodu, te koji onda sadrži prirodni i moralni zakon, pri čemu se, i to je onda sasvim bitno, filozofija prirode odnosi na sve što postoji a moral (čudoređe) samo na ono što treba da postoji: „Die Philosophie der Natur geht auf alles, was *da ist*; die der Sitten, nur auf das, was *da sein soll*“.⁹ A svaka filozofija po Kantovom sudu jeste ili saznanje iz čistoga uma ili saznanje iz empirijskih principa, dakle, svaka je filozofija ili čista filozofija ili empirijska filozofija: ako pak ta filozofija čistoga uma ispituje moć uma prema sveukupnom saznanju a priori, onda je ona propedeutika, ili kritika, a ako je ta filozofija sistem čistoga uma, dakle sveukupno filozofsko saznanje iz čistoga uma u njegovoj sistematskoj povezanosti, onda je ona metafizika, koja se dalje deli na metafiziku spekulativne upotrebe čistoga uma i na metafiziku praktičke upotrebe čistoga uma, prema čemu je onda ona ili *metafizika prirode* ili *metafizika čudoređa* (Metaphysik der Natur, oder Metaphysik der Sitten). Metafizika prirode u sebi sadrži sve čiste principe uma iz jednostavnih pojmova o teorijskom saznanju svih stvari, a metafizika čudoređa, ili običajnosti, sadrži u sebi principe koji određuju a priori i čine nužnim ono što treba činiti, tako je onda metafizika čudoređa čist moral, jer je moralitet jedina zakonitost radnji koja se može izvesti potpuno a priori.¹⁰

Iz ovoga sledi da je metafizika ona filozofija koja izlaže čisto saznanje a priori u njegovom sistematskom jedinstvu, gde je onda metafizika prirode spekulativni deo te filozofije, koji na osnovu pojmova a priori ispituje sve ono što jeste. Uzeta u užem smislu, metafizika se sastoji iz transcendentalne filozofije, koja posmatra razum i um u sistemu svih pojmova i stavova koji se odnose na predmete uopšte, i fiziologije čistoga uma, koja posmatra prirodu, ili celokupnost datih predmeta; fiziologija čistog uma, ili racionalna fiziologija, jeste imanentna ili transcendentna (ili fizička ili hiperfizička), s obzirom na to da li se odnosi na prirodu ukoliko se njeno saznanje može primentiti u iskustvu (*in concreto*) ili na vezu predmeta koja prevazilazi svako iskustvo. Tako transcendentalna fiziologija ima za svoj predmet ili spoljašnju ili unutrašnju vezu, prva je fiziologija celokupne prirode, dakle transcendentalno saznanje sveta, a druga je fiziologija veze celokupne prirode s bićem izvan prirode, dakle transcendentalno saznanje boga. Telesna priroda (*körperliche Natur*) i misaona priroda (*denkende Natur*) dve su vrste predmeta imanentne fiziologije, metafizika telesne prirode naziva se racionalna fizika (jer sadrži samo principe saznanja a priori) a metafizika misaone prirode naziva se psihologija kao racionalno saznanje.¹¹

Dakle, Kantov sistem metafizike sastoji se iz četiri glavna dela - ontologije, racionalne fiziologije, racionalne kosmologije i racionalne teologije, a u drugom delu, ili učenju čistoga uma o prirodi, sadrže se dva odeljka: *physica rationalis* i *psychologia rationalis* (*ibid.*). U poblížem određenju, Kant pod racionalnom fizikom ne podrazumeva opštu fiziku (*physica generalis*), koja predstavlja pre matematiku nego filozofiju

⁹ *Ibid.*, S. 755

¹⁰ *Ibid.*, S. 755-756

¹¹ *Ibid.*, S. 759.

prirode, nego metafiziku prirode koja je, premda ne proširuje saznanje kao matematika, od bitne važnosti u pogledu kritike čistoga saznanja razuma uopšte koje treba primeniti na prirodu. A bez te kritike, prema Kantovom mišljenju, ni matematičari ne mogu usvojiti svoje uobičajene pojmove jer oni su, ipak, metafizički.¹² Sada je pitanje, kako je uopšte moguća racionalna fiziologija, ili, kako je moguće saznanje prirode stvari na osnovu principa a priori kada su predmeti dati čulima, a posteriori? Pa moguća je tako što se u procesu saznanja iz iskustva uzima samo i jedino ono što je nužno za dobijanje jednog objekta pomoću spoljašnjeg i pomoću unutrašnjeg čula, a to se postiže prostim pojmom materije i pojmom o misaonom biću, ili onim *ja mislim*.

Kantov pojam filozofije u arhitektonici metodologije čistoga uma svodi se dakle na pojam metafizike kao saznanja uma koje proizilazi iz pojmova, a takav pojam metafizike u sebi sadrži metafiziku prirode i metafiziku morala. Metafizika je tako dovršenje sveukupne kulture ljudskoga uma, čist spekulativitet kojim se posmatra um u njegovim elementima i najvišim maksimumima koji leže u osnovama mogućnosti nekih i osnovama primene svih nauka, čemu je onda glavni cilj i svrha opšta sreća. A provođenje metafizike kritikom čistoga spekulativnoga uma unutar transcendentalne filozofije kao sistema svih principa čistoga uma sasvim prirodno otpočinje pitanjima, kako je uopšte moguća metafizika kao nauka, kako je moguća čista matematika, te kako je moguća čista prirodna nauka, ili, kako su uopšte mogući sintetički sudovi a priori.

U uvodnoj raspravi za kritiku čistoga uma kaže se kako se sintetički sudovi a priori kao principi nalaze u svim teorijskim naukama uma, a to nadalje znači da su svi matematički sudovi sintetički, da prirodna nauka (ili *Physica*) sadrži kao svoje principe sintetičke sudove a priori, te da onda i u metafizici treba da se nalaze sintetički sudovi a priori. Dakle, stavovi čiste matematike nisu empirijski nego su sudovi a priori, i njena su saznanja čista, apriorna saznanja uma, kao i u fizici. Kritika čistoga uma jeste nauka koja prikazuje principe saznanja a priori, jer um je moć principa apriornog saznanja, ona je dakle to kako je moguća metafizika kao prirodna dispozicija i kao nauka.

3.2. Ali, o kakvoj se uopšte metafizici radi, shodno tome, o kakvoj metafizici prirode je reč? Očito ne o dogmatskoj i skeptičkoj metafizici, o klasičnoj naturfilozofiji ili opštoj fizici. To posvedočuje *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*, pisana radi pojašnjenja fundamentalnih stavova *Kritike čistoga uma*, pa i samoga sistema Kantove filozofije. Tamo se takode potvrđuje da izvor metafizike nije iskustvo, ni spoljašnje, koje stoji u osnovama fizike, niti unutrašnje, koje stoji u osnovama matematike, čime je još jednom potcertana razlika između suštine saznanja u filozofiji i matematičkim i prirodnim naukama, premda su u svima njima svi sudovi doista sintetički, ukoliko se dakako radi o čistoj matematici i čistoj prirodnoj nauci. Čista matematika kao sintetičko saznanje a priori moguća je time što se odnosi na predmete čula, gde su prostor i vreme formalni uslovi čulnosti a predmeti samo pojave. Ovaj transcendentalni idealitet, kojim se dakle priznaje postojanje tela kao pojave ili predstave u mislima a ne kao stvari po sebi, objektivni je realitet, pa time i objektivni realitet matematike kao čiste spoznaje.

Priroda nije postojanje stvari po sebi, stoga čista prirodna nauka izlaže a priori i po nužnosti zakone pod kojim priroda postoji, jer priroda i jeste zakonitost određenja pos-

¹² Ibid, S. 760.

tojanja stvari uopšte. Tako stoje stvari o prirodi u njenom formalnom smislu, u materijalnom pak smislu priroda je skup svih predmeta iskustva, pri čemu je sasvim jasno kako se iskustvo sastoji od predstava, koje pripadaju čulnosti, i sudova koji su stvar razuma. Tako je stvar čula opažanje a stvar razuma mišljenje, gde je mišljenje sjedinjenje predstava u svesti, kako i nastaje sud. Prema ovome, predmeti čistih razumskih pojmova mogu se naći jedino u mogućem iskustvu.

Najviša tačka koju može dotaći transcendentalna filozofija jeste, kako je uopšte moguća priroda? Priroda u njenom materijalnom značenju po Kantovom sudu moguća je pomoću kvaliteta čulnosti, aficiranih pojavama predmeta, o čemu posvedočuje transcendentalna estetika kritike čistoga uma; u formalnom pak smislu, priroda je moguća kvalitetom razuma, što je posvedočeno transcendentalnom logikom kritike čistoga uma.¹³ Ostavljajući sada po strani Kantovo izvođenje transcendentalne estetike i transcendentalne logike¹⁴ ovde valja istaći njihov krajnji rezultat, naime saznanje kako je mogućnost iskustva uopšte ujedno i opšti zakon prirode a načela iskustva zakoni prirode: jer, kaže Kant, priroda se spoznaje samo kao skup pojava, predstava, čija načela povezanosti postoje jedino u nama, tako da uslovi nužnog sjedinjenja predstava u svesti sačinjava mogućnost iskustva uopšte. Radi se dakle o čistim ili opštim prirodnim zakonima, ne o empirijskim zakonima prirode, a zakonitost u prirodi zasniva se na nužnoj vezi pojava u iskustvu i na iskonskim zakonima razuma, stoga, slobodnije rečeno, razum ne uzima svoje zakone a prirodi iz prirode, nego svoje zakone propisuje prirodi („der Verstand schöpft seine Gesetze (*a priori*) nicht aus der Natur, sondern schreibt sie dieser vor“¹⁵). Kant je dakle stanovišta da nije moguće imati posla s prirodom stvari po sebi, koja je nezavisna od čulnosti i razuma, nego je moguće imati posla s prirodom kao predmetom mogućeg iskustva, a razum i čini iskustvo mogućim, kao i to da čulni svet ili nije predmet iskustva ili on jeste priroda.

Ali, od same je prirode metafizika stavljena u nas, metafizika je prirodna dispozicija ljudskog uma, njegova prirodna sklonost, ne dakle samovoljni izbor ili slučajno proširenje iskustva.¹⁶ I kritika čistoga uma nije ništa drugo do spekulativno istraživanje prirode čistoga uma. Da li se onda kod Kanta radi samo o materijalnom i formalnom značenju pojma prirode, ili je na delu još i prirodnonaučni pojam prirode njutnovske eksperimentalne filozofije, kome je on bio naklonjen u svom pretkritičkom stavu filozofije prirode, ali s kojim nije bio sasvim načisto ni u svom poznijem spisu kritičke filozofije *Metafizički početni osnovi prirodne nauke (Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft, 1786)*. S jedne je strane dakle metafizika prirode sistem čistih pojmova i čistih principa na osnovu kojih je moguće naučno istraživanje prirode, koja pak nije stvar po sebi nego pojavnost, realitet koji je određen zakonima spoznaje, koji opet nisu razumom preuzeti, preslikani iz prirode, jer razum propisuje prirodi svoje zakone u granicama čulnog opažanja; s druge strane, međutim, stoje odredbe o prirodnom poreklu metafizike, o metafizici kao prirodnoj sklonosti uma, o prirodi uma, prirodi samih stvari, prema kojima je i moguć sistem filozofije. Stoga je od značaja jedna Kantova napome-

¹³ Kant: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*, in Kant, Werke, Band 5., Schriften zur Metaphysik und Logik, WB, Darmstadt, 1983., S. 187.

¹⁴ O tome M. Acimović: *Ontologike*, Novi Sad, 1995.

¹⁵ Kant: *Prolegomena*, S. 189.

¹⁶ *ibid.*, S. 228.

na na kraju uvodne rasprave za *Kritiku moći suđenja*, gde govori zašto su njegove podele sistema filozofije uglavnom trodelne, i kaže kako „to pak leži u prirodi stvari“ („Das liegt aber in der Natur der Sache“¹⁷): ako je podela a priori onda je ona analitička, prema načelu protivrečnosti, pa je tada podela dvodelna (quodlibet ens est aut A aut non A); ako je podela sintetička onda je ona trodelna, shodno zahtevima za sintetičko jedinstvo, gde spadaju uslov, ono uslovljeno i pojam koji proizilazi iz sjedinjenja uslovljenoga s svojim uslovom. To su dakako stvari nužnosti prirode.

3.3. Pojam i mesto metafizike prirode prema sistemu filozofije iz vremena *Kritike moći suđenja*, posebno prve verzije uvoda za *Kritiku moći suđenja*, prikazuje se u završnoj sceni Kantovog sistema kritičke filozofije. Prema *Prvoj obradi Uvoda u Kritiku moći suđenja (Erste Fassung der Einleitung in die Kritik der Urteilskraft)*, sistem filozofije, ukoliko je filozofija sistem umnog saznanja pomoću pojmova, sačinjavaju formalni deo filozofije, ili logika, koji obuhvata formu mišljenja u jednom sistemu pravila, i materijalni deo filozofije, ili realna filozofija, koji razmatra predmete o kojima se misli, ukoliko je o njima uopšte moguće umno saznanje iz pojmova. A taj realni sistem filozofije deli se na teorijsku i praktičku filozofiju, pri čemu je teorijska filozofija zapravo filozofija prirode a praktička filozofija filozofija morala, koje se međutim razlikuju po tome što filozofija prirode može da sadrži empirijske principe a filozofija morala samo i jedino čiste principe a priori.¹⁸ Fizika nije deo jedne takve filozofije prirode.

Što se pak tiče sistema viših moći saznanja, kritika čistog teorijskog uma dala je zakon prirode a kritika praktičkog uma zakon slobode, tako dakle razum postavlja a priori zakone prirode a um zakone slobode: ono što posreduje u povezivanju ovih moći za Kanta je moć suđenja, ili moć supsumcije pod pojmove, a to nadalje znači kako je pojam o stvarima prirode moguć ukoliko se priroda upravlja prema našoj moći suđenja. A pojam o osobenosti prirode, gde se posebni zakoni prirode supsumiraju pod opštije zakone prirode, i sve to pod pojam jedne prirode, jeste pojam svrhovitosti prirode. Pojam svrhovitosti prirode potiče iz principa moći suđenja, koji glasi: „priroda specificuje svoje opšte zakone u iskustvene zakone, prema formi jednog logičkog sistema, zbog moći suđenja“.¹⁹ Kant dakle kaže kako moć suđenja, na osnovu ovog principa, zamišlja svrhovitost prirode u specifikaciji njenih formi putem iskustvenih zakona, što sačinjava logičku svrhovitost prirode, obrazovanu logičkim sistemom iskustvenih pojmova. Priroda međutim ne pokazuje samo tu logičku svrhovitost, ona takođe pokazuje apsolutnu svrhovitost svojih oblika, pa u pogledu svojih tvorevina kao agregata postupa mehanički, kao prosta priroda, a u pogledu svojih tvorevina kao sistema postupa tehnički, u isto vreme i kao umetnost. Tako je tehnika prirode kauzalitet prirode u pogledu forme njenih proizvoda kao svrha, ali moć suđenja je zapravo tehnička jer se priroda samo zamišlja kao tehnička priroda. Svrhovitost prirode u opažanju za Kanta je formalna tehnika prirode, dok je realna tehnika prirode svrhovitost prirode prema pojmovima: prva daje svrhovite oblike, gde se uobrazilja i razum podudaraju poradi jednog pojma, a druga jeste sam pojam stvari kao svrhe. Tako je pojam prirodnih svrha isključivi-

¹⁷ Kant: *Kritik der Urteilskraft*, Kant, Werke, Band 8., *Kritik der Urteilskraft und Schriften zur Naturphilosophie*, WB, Darmstadt, 1983., S. 273

¹⁸ Kant: *Erste Fassung der Einleitung in die Kritik der Urteilskraft*, Kant, Werke, Band 8, WB, Darmstadt, 1983., S. 173

¹⁹ *Ibid.*, S. 193.

vo pojam refleksivne moći suđenja, a to znači da pojam objektivne svrhovitosti prirode služi jedino za refleksiju o objektu a ne za odredbu objekta pojmom neke svrhe, jer, naporedo s refleksivnom moći suđenja postoji i odredbena moć suđenja.

Iz ovoga proizilazi preraspodela sistema, naime, priroda zasniva svoju zakonitost na principima a priori razuma kao jedne moći saznanja, umetnost se u svojoj svrhovitosti upravlja prema moći suđenja u odnosu prema osećanjima zadovoljstva i nezadovoljstva, a moral, kao proizvod slobode, stoji pod idejom forme svrhovitosti u odredbenom razlogu uma u pogledu moći htenja: iz principa ovih osnovnih moći saznanja potiču teorijski, estetski i praktički sudovi.²⁰ To dakle sada sačinjava sistem kritike čistoga uma, kojim se i određuje mesto kritike moći suđenja prema prvoj verziji uvoda za *Kritiku moći suđenja*.

U glavnom Uvodu *Kritike moći suđenja* nema bitnijih pomaka u stavovima o sistemu filozofije. Izgradnjom kritike moći suđenja, kako je to rekao Kant u završnom slovu predgovora prvom izdanju (1790), „dovršavam svoj celokupni posao kritike“, a prema podeli filozofije i čiste filozofije na teorijski i praktički deo posao kritike rešiče metafizika prirode i metafizika morala. Prema tome, filozofije je teorijska i praktička, pojmovi prirode i pojam slobode stoje u središtu njene predmetnosti, prema kojima je onda teorijska filozofija zapravo filozofija prirode a praktička filozofija filozofija morala, dakako, s bitnim napomenama o samome pojmu praktičkoga, gde se u pogledu filozofije prirode radi o tehničko-praktičkom a u pogledu filozofije morala o moralno-praktičkom. U tom smislu, skup praktičkih propisa ne sačinjava neki posebni deo filozofije pored njenog teorijskog dela, filozofija prirode teorijsko je zakonodavstvo razuma a zakonodavstvo pomoću pojma slobode postavlja um, i ono je čisto praktičko. Iz ovoga ide nadalje podela sistematskog jedinstva svih moći duše (gesamte Vermögen des Gemüts), dakle moć saznanja (Erkenntnisvermögen), osećanje zadovoljstva i nezadovoljstva (Gefühl der Lust und Unlust), i moć žudnje (Begehrungsvermögen); moći saznanja su razum (Verstand), moć suđenja (Urteilkraft) i um (Vernunft), principi a priori razuma su zakonitost (Gesetzmäßigkeit), svrhovitost (Zweckmäßigkeit) i krajnja svrha (Endzweck) a primenjuju se na prirodu (Natur), umetnost Kunst) i slobodu (Freiheit).²¹

To je dakle završna scena sistema kritičke filozofije, gde je filozofija prirode teorijsko saznanje pomoću pojmova prirode a priori, a oni su zapravo čisti pojmovi razuma koji postavljaju zakone prirode.

3.4. U tom vremenu kritičke filozofije, ali u spisima izvan kritikâ (teorijskog i praktičkog uma i moći suđenja), nema bitnijih pomaka niti znatnih razlika u pogledu Kantovih stavova o mestu filozofije prirode ili metafizike prirode unutar sistema filozofije. To je bilo očito, kako smo videli, već *Prolegomenom za svaku buduću metafiziku* (1783) i onda *Zasnivanjem metafizike morala* (1785), a naročito spisom *Metafizički početni osnovi prirodnih nauka* (1786), koji se smatra središnjim spisom metafizike prirode u Kantovoj kritičkoj filozofiji.

U Predgovoru za *Zasnivanje metafizike morala* Kant ponovo razmatra podelu filozofije prema prirodi stvari, pozivajući se na fiziku, etiku i logiku u staroj grčkoj filozofi-

²⁰ Ibid., S. 226.

²¹ Ibid., S. 274.

ji, kojoj nema ništa da ispravlja u pogledu njene potpunosti, osim da doda njen vlastiti princip. Tako se, dakle, umsko saznanje razmatra ili kao materijalno ili kao formalno, materijalno posmatra objekt a formalno ispituje forme razuma i uma, znači opšta pravila mišljenja bez razlike objekata. Formalna filozofija je za Kanta dakako logika a materijalna filozofija ima posla s određenim predmetima i zakonima kojima su ti predmeti podčinjeni: kako su ti zakoni ili zakoni prirode ili zakoni slobode, to se materijalna filozofija pokazuje kao nauka o prirodi ili fizika i kao nauka o slobodi ili etika; dakle, kaže Kant, „fizika se naziva naukom o prirodi, a etika naukom o moralu“.²²

S obzirom pak na svoje osnove izvođenja učenja, filozofija je ili empirička ili čista, čista je naravno onda ako je izvedena iz principa a priori, pa je zato ili formalna, što zapravo jeste logika, ili se odnosi na određene predmete razuma, što jeste metafizika, koja je nadalje *metafizika prirode* i *metafizika morala*. Sada Kant kaže kako fizika ima svoj empirijski i takode racionalni deo, a to znači da pre empirijske fizike treba izložiti metafiziku prirode, i time sasvim jasno razlučiti čiste principe a priori od iskustvenih principa običnog ili naučnog mišljenja. Jer, kako se kaže u završnoj napomeni ovoga spisa, „spekulativna upotreba uma u pogledu prirode dovodi do apsolutne nužnosti nekog najvišeg uzroka sveta“.²³ Upravo ovo prikazuje metafizika telesne prirode kako je predočena *Metafizičkim početnim osnovima prirodne nauke*.

3.5. Ovakav naslov spisa, dakle *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, kao da je trebalo da bude *Philosophiae naturalis principia metaphysica*, što upućuje, premda ne sasvim i uverljivo, na mogućnost Kantovog metafizičkog odgovora na Njutnov spis *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Tu se doista radi o postavljenju metafizičkih osnova prirodne nauke, o onome dakle što treba prethodno da se izloži kako bi se onda raspitalo o pravoj, opštoj ili empirijskoj fizici. Stoga su fundamentalne kategorije jedne metafizike prirode zapravo fundamentalne kategorije empirijske fizike njutnovske eksperimentalne filozofije, ispitane međutim metafizičkim principima saznanja a priori.

Ovde se, u predgovoru spisa, pojmovna razdeoba jedne metafizike prirode od prirodne nauke neposredno uspostavlja prema pojmovnom razlikovanju reči priroda. A reč priroda ima formalno i materijalno značenje, prvo značenje odnosi se na prvi unutrašnji princip svega onoga što pripada postojanju neke stvari, shodno čemu može postojati onoliko prirodnih nauka koliko ima različitih stvari prema bitnim njihovim svojstvima, a drugo značenje odnosi se na ukupnost svih stvari ukoliko su predmeti čula, dakle na celokupnost svih pojava, na čulni svet; kako su čula spoljašnja i unutrašnja, te kako su time predmeti prirode predmeti spoljašnjih i predmeti unutrašnjih čula, to se onda prema ovom potonjem značenju prirode učenje o prirodi razlaže na učenje o telima, koje razmatra protežnu prirodu, i učenje o duši, koje razmatra misleću prirodu.²⁴ Učenje o prirodi je istorijsko, kada sadrži sistematski red činjenica o prirodnim stvarima, gde onda spadaju prirodopis i prirodne istorije, i prirodna nauka, ako se radi o razmatranju prirode prema principima a priori ili zakonima iskustva, što govori zapravo o pravoj, ili istinskoj (*eigentliche*) i nepravoj (*uneigentliche*) prirodnoj nauci; racionalna prava nauka apodiktičke je a ne empirijske izvesnosti o odnosu

²² Kant: *Zasnivanje metafizike morala*, BIGZ, Beograd, 1981., str. 15.

²³ *Ibid.*, str. 120.

²⁴ Kant: *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, Kant, Werke, Band 8, WB, Darmstadt, 1983., S. 11.

uzroka i posledice, dakle, jedno racionalno učenje o prirodi jeste prirodna nauka jedino ako se prirodni zakoni koji je zasnivaju saznaju a priori, to je onda čisto umsko saznanje, koje se od primenjenog saznanja o prirodi razlikuje po empirijskom saznanju prirodnih zakona. Kako je čista filozofija ili metafizika umno saznanje iz pojmova, to onda prava prirodna nauka (eigentliche Naturwissenschaft) pretpostavlja metafiziku prirode, koja dakle sadrži čiste, neempirijske principe, a to stoga što se zakoni, koji su zapravo principi nužnosti onoga što pripada postojanju neke stvari, zanimaju pojmom koji se ne može konstruisati, budući da se postojanje (Dasein) ne može predstaviti u opažanju a priori.²⁵

Premda se metafizika prirode sastoji iz čistih, a prirodnih principa, ona se ipak, po Kantovom gledanju, može prema predmetu prirode odnositi kao prema neiskustvenom, neopažajnom objektu, dakle zanimajući se samo za zakone koji čine mogućim pojam neke prirode uopšte, ili da se odnosi kao prema posebnoj prirodi određenih vrsta prirodnih stvari, o kojima postoji empirijski pojam; prema ovome, metafiziku prirode sačinjavaju njen opšti, transcendentalni deo i posebna metafizička nauka, u kojoj se transcendentalni principi primenjuju na dva roda predmeta čula, na osnovu čega se onda ona dalje deli na fiziku i psihologiju. A fizika i psihologija, kao učenja o telu i o duši, moguće su samo posredstvom matematike, matematika je naime umsko saznanje putem konstrukcije pojma. Tako je prava nauka u posebnom čenju o prirodi moguća onoliko koliko je moguća u njoj primena matematike, otuda hemija i nije prirodna nauka nego sistematska veština ili učenje o eksperimentima, budući da su njeni principi čisto empirijski. Ali, i nauka o duši stoji daleko iza prave prirodne nauke jer se matematika ne može primeniti ni na pojave unutrašnjih čula i njihove zakone, tako je onda učenje o duši samo tek jedno istorijsko i sistematsko učenje o prirodi unutrašnjeg čula, ili jedan prirodopis duše (eine Naturbeschreibung der Seele)²⁶, koji nije dospelo do nauke o duši, niti čak do psihološkog učenja o eksperimentima.

Prema ovome proizilazi da je jedino prirodna nauka o telima prava, istinska prirodna nauka, pre koje međutim treba izložiti stvarnu *metafiziku telesne prirode* (wirkliche *Metaphysik der körperlichen Natur*). To prethodno izlaganje proizilazi iz suštine moći mišljenja, iz koga je i uzeta metafizika, koja sadrži čista delovanja mišljenja pa time i pojmove i osnovne principe a priori, kojima se onda omogućuje empirijsko saznanje, ili iskustvo uopšte, i to povezivanjem raznovrsnosti empirijskih predstava na osnovu zakona. Zato Kant i kaže da matematički fizičari ne mogu bez metafizičkih principa, pa ni filozofi prirode čiji je postupak mišljenja hteo biti čisto matematički. To ne znači da ne treba razdvojiti ove različite principe, time sačiniti dva polja jedinstva znanja o prirodi, dakle sistema znanja u kome se međusobno prožimaju metafizičke i matematičke konstrukcije pojmova, i unutar koga jedan deo pripada opštoj, čistoj prirodnoj nauci (physica generalis). Dakle, Kantov je zadatak da ovim spisom o metafizičkim početnim osnovima prirodne nauke ponudi metafizičke principe konstrukcije pojmova o prirodi, zapravo da ispita mogućnosti jednog matematičkog učenja o prirodi.

Kant misli da je tabela kategorija shema za apsolutnu potpunost metafizike prirode i od nje posebnije metafizike telesne prirode, jer nema drugih čistih pojmova razuma koji bi se mogli odnositi na prirodu stvari. To dakle znači da se pod kategorijama kvantiteta, kvaliteta, relacije i modaliteta mogu podvesti sva određenja opšteg pojma materije, sve

²⁵ Ibid., S. 13-14.

²⁶ Ibid., S. 16.

ono što se o njoj može misliti a priori, što se može predstaviti u matematičkoj konstrukciji ili dati u iskustvu. Iz ovoga proizilazi onda podela metafizičkih polaznih osnova prirodne nauke, zasnovana provođenjem pojma materije kroz pojmovne funkcije razuma, gde se pojam kretanja uzima kao osnov određenja, jer se tek pomoću kretanja aficiraju spoljašnja čula predmetima prirode. U tom je smislu za Kanta sva prirodna nauka ili čisto ili primenjeno učenje o kretanju (*Bewegungslehre*).

Kada se metafizički polazni osnovi prirodnih nauka podvedu pod glavne funkcije razumskih pojmova, dakle pod kategorije kvaniteta, kvaliteta, relacije i modaliteta, onda se, tim redom, po Kantovom sudu, dobiju četiri glavna dela metafizičkih polaznih osnova prirodne nauke, *foronomija* (*phronomie*), *dinamika* (*dynamik*), *mehanika* (*mechanik*) i *fenomenologija* (*phänomenologie*). Foronomija posmatra dakle kretanje materije kao čist kvantum, dinamika kao kvalitet, kao pokretačku silu, mehanika kao relaciju kretanja a fenomenologija kao modalitet, kao način predstavljanja kretanja i mirovanja, time kao pojavu spoljašnjih čula.²⁷ To je dakle sistem metafizičkih početnih principa učenja o telima, ili metafizike telesne prirode, koji treba sasvim jasno razlučiti od fizike, i njenih empirijskih principa, matematike, i njenih racionalnih premisa, te i od opšteg sistema metafizike, kome, ovome poslednjem dakle, pribavlja primere (slučajeve *in concreto*), ostvaruje pojmove i poučke, što onda znači kako jedan čisto misaoni oblik, koji je opšta metafizika, zapravo transcendentalna filozofija, podastire smislom i značenjem (*Sinn und Bedeutung*).

Ali, koji je konačni rezultat metafizičkih početnih osnova prirodne nauke, ili metafizičkog učenja o telima? Kant u završnom pasusu ovoga spisa kaže kako se metafizičko učenje o telima završava sa *praznim* (*Leeren*) i time *nepojmljivim* (*Unbegreiflichen*). To je sudbina i svih drugih pokušaja uma, da se vraćanjem na principe dospe do prvih razloga svih stvari. Kako um ne može zastati kod uslovljenog, i kako ono neuslovljeno on ne može učiniti shvatljivim, to onda, ako neko koji je željan znanja zahteva od uma da um zahvati apsolutnu celinu svih uslova, umu ne preostaje ništa drugo nego da se od predmeta okrene prema samome sebi, pa da umesto poslednjih principa stvari istražuje i određuje poslednje granice svoje vlastite, sebi samoj prepuštene moći.²⁸ A to je onda neposredni početak, unutrašnja sadržina i teorijski domašaj zadatka kritike čistog, spekulativnog uma. Tako se metafizički početni osnov prirodne nauke vraća na svoj izvor, na teorijski um transcendentale filozofije.

4.

U Predgovoru za prvo izdanje *Ideen zu einer Philosophie der Natur*²⁹, sabirajući ono „što ostaje kao čisti rezultat prethodnih filozofskih istraživanja našeg veka“, Šeling je zapisao kako je ta prethodna teoretička filozofija, pod imenom metafizika, bila mešavina savršeno raznorodnih principa, gde onda jedan deo takve filozofije sadrži u sebi zakone koji se odnose na mogućnosti iskustva, dakle *sveopšte zakone prirode*. Dalje Šeling samostalno izlaže izvode iz kantovske koncepcije filozofije, posebno filozofije prirode, pa primećuje kako su teoretičkoj filozofiji još ostali samo sveopšti principi mogućeg iskustva, s kojima

²⁷ Ibid., S. 22.

²⁸ Ibid., S. 135.

²⁹ Schelling: Frühschriften. Eine Auswahl in 2 Bänden. Hrsg. Von H. Seidel und L. Kleine. Bd. 1, Berlin, 1971.

joj, umesto da bude nauka koja *sledi* posle fizike (metafizike), preostaje da u budućnosti bude nauka koja *prethodi* fizici. Ovaj Šelingov sud ne pogađa samo Kantov prekritički naturfilozofski status mišljenja prirodne nauke, nego i krajnji rezultat Kantovog zasnivanja metafizičkih principa transcendentalnog sistema filozofije. Namesto toga, Šeling je sebi stavio u zadatak da „filozofski *porodi* prirodnu nauku“, dakle, njegov cilj nije kantovski cilj - *primena* filozofije na prirodnu nauku.

No konačni rezultat ove preinake, u ovom spisu, opet je naturfilozofski kantijanizam. Zapravo, i ovde je Hegel sasvim u pravu, Šeling je u ranijoj filozofiji prirode uzeo iz Kantove metafizike prirode njegove forme i refleksione odredbe, pa je i sasvim empirijske pojave iskazao Kantovim izrazima. Ali Hegel ipak Šelingu naziva „osnivačem filozofije prirode novijeg doba“, ne dakle Kanta. U Šelingovu zaslugu ne uvršćuje Hegel to što je ovaj u shvatanje prirode uneo misao, nego što je promenio misaone kategorije prirode, što je forme pojma uma uneo u prirodu, što je nastojao da konstruiše prirodu, da dakle prirodu *izvede* iz principa.³⁰ A prethodna Hegelova opaska, u poglavlju o Šelingu, pogađa upravo Kanta u ovoj stvari mišljenja: suprotnost između fizike i filozofije prirode nije suprotnost između nezamišljanja i zamišljanja prirode. Sabirajući bitne ideje iz Kantove filozofije prirode, Hegel u odeljku o Kantu kaže kako ona predstavlja izlaganje opštih pojmova prirode, i premda je ona nešto sasvim ubogo, ipak je Kantovo delo pokušaj da se misli i da se istaknu misaone odredbe, njegovo je predstavljanje metafizike zapravo predstavljanje opštih pojmova prirode, jedan podsticaj zasnivanju dinamičkog shvatanja prirode.

U Davoskoj diskusiji s Ernstom Kasirerom, Hajdeger je ustanovio da priroda kod Kanta nikada nije predmet matematičkih prirodnih nauka, biće prirode je uvek biće u smislu nečeg predručnog, stoga učenje o osnovnim stavovima nije kategorijalno učenje o predmetima prirodnih nauka: ono što je Kant hteo, kaže dalje Hajdeger, jeste teorija bića uopšte, on traži „jednu opštu ontologiju koja prethodi ontologiji prirode, prirode kao predmetu prirodnih nauka, kao i ontologiji prirode kao predmetu psihologije“. Dakle, „ono što hoću da dokažem jeste da analitika nije samo ontologija prirode kao predmeta prirodne nauke, nego opšta ontologija, jedna kritički zasnovana *opšta metafizika*“.³¹ Ovo stanovište provedeno je kod Hajdegera u *Kant i problem metafizike*, a Kasirer je, u *Problem saznanja u filozofiji i nauci novijeg doba*, svoje gledanje o Kantovoj kritičkoj filozofiji, i naturfilozofskoj poziciji te filozofije, dovršio uverenjem kako je logički karakter kritičke filozofije to što je ona filozofija slobode. U različitim pravcima duhovnog učenja, kaže se dalje, nastaju različiti poreci bića, nastaje tako i područje prirode, a „utapanje *datoga* u čiste funkcije saznanja predstavlja konačni cilj i rezultat kritičkog učenja“.³²

S epistemoloških stanovišta, Karl Poper je „Kantovu njutnovsku kosmologiju“ nazvao jednom od „najvećih doprinosa kosmologiji i kosmogoniji koji je ikada napravljen“, koji sadrži prvu formulaciju ne samo „Kant-Laplasove hipoteze“ već i anticipaciju Džinsa.³³ Svojim isticanjem uloge posmatrača i teoretičara Kant je načinio neizbrisiv

³⁰ Hegel: *Istorija filozofije*, III, Kultura, Beograd, 1964., str. 512.

³¹ Davosko saopštenje o knjizi *Kant i problem metafizike*, Davoska diskusija između Ernsta Kasirera i Martina Hajdegera, Dodatak u M. Hajdeger: *Kant i problem metafizike*, Mladost, Beograd, 1979., str. 165.

³² Kasirer: *Problem saznanja u filozofiji i nauci novijeg doba*, tom II, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1999., str. 534.

³³ Poper: *Pretpostavke i pobijanja. Rast naučnog znanja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 2002., str. 267.

utisak na filozofiju, fiziku i kosmologiju, pa tako postoji „kantovska klima mišljenja bez koje bi Ajnštajnovi i Borove teorije bile teško zamislive“, gde je čak i Edington više kantovac nego sam Kant.

Kant je, po Poperovom sudu, „prvi filozof koji je jasno shvatio *zagonetku prirodne nauke*“, a kada je govorio o prirodnoj nauci onda je on gotovo uvek mislio na Njutnovu nebesku mehaniku, koju je smatrao apsolutno i nužno istinitom naukom: naš je onda zadatak da objasnimo jedinstvenost i istinitost Njutnove teorije jer je ona neizbežno i logičkom nužnošću sledila iz zakona našeg načina shvatanja. Dakle, Kant je mislio kako mi Njutnove zakone uspešno namećemo prirodi, jer oni su *a priori* istiniti. Tog mišljenja o Kantu bio je i Anri Poenkare.

Nisu međutim drugi znamenitiji fizičari bili takvoga mišljenja. Hajzenberg je, svojim skromnijim, ali dovoljnim, poznavanjem Kantove filozofije, primetio da Kantovi argumenti za apriorni karakter zakona kauzaliteta, prostora i vremena, te apriornih pojmova kao neporecivih istina naprosto ne nalaze mesta u naučnom sistemu savremene fizike, osim ako se pod njima ne podrazumevaju uslovi za postojanje nauke, slično opisu kvantne teorije jezikom klasične fizike; stoga, ni jedan fizičar nebi bio voljan da ovde sledi Kanta.³⁴ Slično je ovome ustvrdio i Karl Fridrih fon Vajczeker. Uz to, Kant nije bio samo ograničen stanjem znanja svoga doba, on je to stanje znanja smatrao istinitim i time jedinim: tako je, kaže Vajczeker, euklidsku geometriju smatrao geometrijom uopšte, klasičnu mehaniku osnovom prirodne nauke uopšte³⁵, jer su to, po njemu, apriori izvesne i definitivne nauke. Mi se dakle možemo diviti pojedinim mestima Kantovih stavova, ali nas oni ni na koji način ne obavezuju, stoga i nije slučajno što Kantov najbitniji naturfilozofski rad iz kritičkog vremena njegove filozofije u povesti fizike nije napravio nikakav uticaj.

Ovo je doista tačno. Samo je još iz navike intelektualnog ponašanja opšte filozofske obrazovanosti moguće pozivati se u modernoj nauci fizike na Kantovu metafiziku prirode, koja međutim još može biti jedan regulativni princip uma u zasnivanju znanja u *nauci filozofije prirode*.

³⁴ Hajzenberg: *Fizika i filozofija*, Gradac, Čačak-Beograd, 2000., str. 47.

³⁵ Weizsäcker: *Jedinstvo prirode*, V. Masleša, Sarajevo, 1988., str. 146.

Mirko Aćimović
Faculty of Philosophy, Novi Sad

KANT AND THE METAPHYSICS OF NATURE

Summary

The peak transcendental philosophy manages to reach is to provide solution to the question how nature is possible at all. This is the task metaphysics of nature, as one metaphysical science on speculative usage of pure reason which encompasses all the a priori principles of pure reason based on simple notions of speculative knowledge of all things, has to solve. Yet, its final result depicted in preliminary metaphysical grounds of natural science, is in fact that *empty*, and, therefore, *incomprehensible*. This is the fate of all the other mind's endeavours to reach the first causes of all things by returning to the principles. What else than remains to the mind than to turn to itself in order to, instead of the first principles of things, explore and determine the final frontiers of its power of knowledge.

Key Words: Metaphysics, Metaphysics of Nature, Nature, Mind, a priori.